

Марија С. ТЕРЗИЋ

Институт за књижевност и уметност, Београд
marijaterzic91@gmail.com

МОТИВ МРТВЕ ДРАГЕ У ПЕСМАМА „SANTA MARIA DELLA SALUTE“ ЛАЗЕ КОСТИЋА И „ГАВРАН“ ЕДГАРА АЛАНА ПОА

Сажетак: Овај рад бави се анализом песама Лазе Костића „Santa Maria della Salute“ и Едгара Алана Поа „Гавран“ (“The Raven“) на фону Поовог есеја „Еурека“ (“Eureka“). У њему По излаже своје виђење универзума, процеса и појава у њему, анализирајући понашање честица атома. Есеј се бави подељеношћу честица до које је дошло њиховим распршивањем из првобитног извора, који је Целина. Феномен подељености и спајања овај рад сагледава на примеру песама које чине његов корпус. Идеја рада је да прикаже метафизички контраст у њима. Он је оличен у спајању лирског јунака и његове мртве драге у песми „Santa Maria della Salute“ и у вечној раздвојености лирског јунака и његове преминуле вољене жене у песми „Гавран“. Рад ће се бавити мотивима виле и гаврана. Такође, предмет рада је и улога (идеалне) жене у стваралаштву двојице песника, с посебним акцентом на њену улогу у анализираним песмама.

Кључне речи: „Santa Maria della Salute“, „Гавран“, „Еурека“, спајање, раздвајање, смрт, жена

1. Учењак Едгар Алан По узвикнуо је: „Еурека!“

У делу *Порекло ноћне шуме: Едгар Алан По и његови америчке науке* Џон Треш осветљава лик и дело америчког романтичара из угла у ком је По на српском језику до сада био мало или нимало познат.

Он прати линију Поовог развоја као научника чији је алтерего можда баш учењак из песме „Гавран“. Књиге у које је задубљен мушки, или, боље речно, људски протагониста ове песме су метафора. Оне се могу довести у везу са Поовом страшћу за учењем и стицањем нових знања, посебно у природним наукама.

Интересовало га је све у вези са космосом. „Kompulzivno zagledan u nebo, bio je analitičar, filozof, detektiv, koji je pokušavao da odgonetne šifru svemira“ (Treš 2022: 21). Бескрајни космос био је огледало за његову уметничко-математичку радозналост. Она је послужила као темељ „Филозофије композиције“. Тема космоса везује његову песму „Гавран“ и Костићеву песму „Santa Maria della Salute“.

У свом есеју „Еурека“ По пише „о Физичком, Метафизичком и Математичком – о Материјалном и Духовном универзуму – о његовој Суштини, Пoreклу, Настанку, његовом Садашњем станју и његовој Судбини“ (По 2017: 119). Уосталом, поднаслов „Еуреке“ је „Есеј о материјалном и духовном универзуму“. Главни појмови у које би могле бити сажете основне поставке овог Поовог есеја су (пра)јединство, подељеност и уништење (аниhilација).

Амерички романтичар у „Еуреци“ своју идеју елаборира овако:

[U] Prvobitnom jedinstvu Prve stvari nalazi se Sekundarni uzrok svih stvari, s Klicom njihovog neizbežnog uništenja (Истро).

Позивајући се на Стивена Пеитмана,¹ Дејан Огњановић у својој монографији *Poetika horora* преноси његов цитат из дела *Anotirane priče E. A. Poe (The Annotated Tales of Edgar Allan Poe)*, које је Пеитман приредио.

1 Ако није другачије назначено, сви преводи су ауторкини.

Укратко, По је веровао да је првобитно сва материја била истоветна са Боžанством, али да се десила експлозија или распршивање када је сва материја била одбачена споља са полазне тачке, Примордијалне Честице. Од тог времена, материја се удаљавала од свог извора, али још увек дели идентитет са Творцем и још увек тежи да се сједини са Боžанством. Када се залет тог првобитног распршивања довољно успори, гравитациона привлачност извора (и појединачних честица материје) постаће доминантна, и од тог тренутка сва материја ће похитати наозад Боžанству како би се сјединила (и аниhilирала) у једном гигантском судару. У Поовој концепцији, која претходи и најављује модерну теорију Великог прска, постоји парадоксална тежња за јединством (спајање са Боžанством) и уžas због неизбежне аниhilације (уништење појединачне материје) – и личности (Peithman 1981 y: Ognjanović 2014: 176).

Идеја Едгара Алана Поа је да је материја на самом почетку процеса била исто што и Примордијална честица. Међутим, услед деловања Божје воље дошло је до прскања честице. Материја се распукла на своје саставне делове, атоме. Деобом једног целог настало је мноштво. Стање у ком се налазе честице, односно атоми након прскања материје, није њихово природно стање. Због тога они теже да се врате у првобитно стање, а то је стање јединства.

Они гравитирају ка повратку у Целину (По 2017: 141).

Растављање од Celine [...] укључује и стремљење ка повратку у Целину – стремљење које је неискорениво све док се не испуни (Исто: 139).

Питање остварења овог стремљења је срце метафизичког контраста песама „Santa Maria della Salute“ и „Гавран“.

Тенденција за поновним састављањем ради враћања у прајединство није ништа друго до Њутнова гравитација (Исто: 143). У потрази са сје-

дињавањем, „*atomi teže ka svom opštem centru raspršivanja*“ (Исто: 151). Пре распршивања, док су се налазили у оквиру целине и Једног, атоме је красила истоветност будући да „*Celina Prave Čestice podrazumeva apsolutnu homogenost*“ (Исто: 140). Они се ни по чему нису разликовали; али, распршивањем је наступила различитост када је реч о њиховој величини, врсти, облику (Исто: 140–141).

Са друге стране, материја, под утицајем деловања Њутновог закона, тежи уједињавању са другом материјом (Исто: 145). Као и материја, и атоми теже међусобном привлачењу ради постизања хомогенизације. Међутим, није могуће да се то догоди преко ноћи – услед деловања раздвајајуће силе која се супротставља њиховој потреби за привлачењем. Та сила је етар (топлота, магнетизам, електрицитет, али и дух, живот и ум). Сила привлачења и сила одбијања, односно гравитација и етар чине свемир (уп. Treš 2022: 382–383). Њутнова сила гравитације и етар могу се заменити еквивалентним изразима: привлачење и одбијање.

У контексту „Еуреке“, у песми српског песника романтизма на делу је гравитациона сила привлачења, а у песми америчког романтичара на делу је етар, сила одбијања. У тами ноћи, која је можда хтонска, долеће гавран, ког је аутор желео да начини „*znamenjem Tužne i Večite Uspomene*“ (Ро 2018: 94). Поов јунак остаје у тами своје земаљске собе и непрегледног поља знања.

Привлачење По повезује с аспектом тела, а одбијање са човековом унутрашњом суштином, са есенцијом његовог бића, а то је душа. Привлачење (тело) и одбијање (душа) два су основна начела свемира (Ро 2017: 145). Две основне силе које граде универзум, сила одбијања и сила привлачења могле би се, по аналогiji, упоредити са хармонијом и симетријом, које „у свом склопу стварају укрштај“ (Петровић 2005: 146), а укрштај „чине противности“ (Исто: 152).

У песниковом мисаоно-филозофском систему оне су „покретачке силе које су зачеле и развиле васељену“ (Исто: 95). Дух, материја, привлачење, одбијање, тело и душа, гравитација и етар репрезентују супротности, као што су у Костићевој дијалектици симетрија и хармонија

[...] истовремено и супротне једна другој али не стају на том апстрактном одређењу, већ су и различите, сличне и складне да би у таквим односима градиле стварност. [...] Симетрија и хармонија су праслике, које у себи садрже покретачку снагу, снагу укрштаја (Исто: 123).

Оно што је у Костићевој и Поовој песми најочљивије јесте контраст, поготово онај који се тиче метафизичког (не)употпуњења мушког и женског лика, односно мушког и женског принципа. Мртва драга представља (не)остварену целовитост у песмама српског и америчког романтичара.

Петровић се враћа на прапочетак, на Хераклитов став, на којем Костић утемељује своју филозофију, посебно када је реч о феноменима састављања и растављања. Он гласи:

[П]рирода тежи супротностима и из њих ствара склад, а не из сличног, као што је ставила заједно мушко са женским, а не свако од њих са истим полом, и тако створила прави склад кроз супротности, а не сличности (Исто: 90).

Ову премису контраста осликава однос супротности између Костићеве и Поове песме.

2. Вила и гавран: метафизичко (не)употпуњење у песмама „Santa Maria della Salute“ и „Гавран“

Различита употреба мотива умрле вољене у песмама „Santa Maria della Salute“ и „Гавран“ при-

казује метафизички контраст ослоњен на Поов есеј о универзуму. Наиме,

[P]rema Eureci, svekoliko materijalno postojanje nastalo je rascepom od prvobitno duhovnog principa. U tom smislu su i Poovi junaci podeljeni, nepotpuni, rascepljeni, u stalnoj potrazi za svojom drugom polovinom, za upotpunjenjem (Ognjanović 2014: 178).

Расцепљена дуалност тежи да се уцели.

Феномен употпуњења логично је тражити у следу догађаја: предисторија љубавног односа за време док је драга била жива. Након тога следи период њене смрти и борбе лирског субјекта за губитком. Њена срж је тежња за поновним уједињењем.

Метафизички контраст између Костићеве и Поове песме осликава се у томе што је у Костићевој песми потрага за сједињењем окончана присуством вољене жене. Иако је њено присуство далеко од материјалне стварности, у потпуности у сфери духовног и космичког, њихово уједињење се тамо, у оностраном, остварује.

Насупрот томе, у Поовој песми мртва драга остаје са оне друге стране: нити она може да се појави у сневним заносима лирског субјекта, нити он може да се сједини са њом у рају. У Костићевој песми долази до сједињења двоје љубавника у рају, који „се указује као нови живот, као помирење супротица, као отеловљење чисте љубави у вечном времену где све разлике ћуте“ (Зивлак 2010: 141). Између „Гаврана“ и „Santa Maria della Salute“ постоји непремостив метафизички јаз.

Ова супротност наглашена је у најпроминентнијим елементима две песме. То су рефрени. У Костићевој песми „on postaje tajno ime kojim dozivlje svoju dragu, odande, s onu stranu života“ (Pavlović 1979: 414). Рефрен постаје средство комуникације

са загробним светом, у коме се сада налази његова мртва драга. У песми „Гавран“ рефрен „Nikad више!“ као да је одговор са оног света прегнантијом негацијом наде у онострану заједничку будућност.

Песма „Santa Maria della Salute“ представља „kosmičku himnu, i to ne viziju užasa i strave, ne ispražnjenosti i izgubljenosti, nego viziju ljubavi i nade u večno blaženstvo i sastanak sa dragim bićima“ (Исто: 413). Чини се да се део о ужасу, страви, испражњености и изгубљености односи на Поову песму „Гавран“.

У Костићевој песми мрак је надвладан вилинском светлошћу мртве драге. Главно својство вољене жене, која више није жива, јесте њено присуство у сновима лирског јунака. Она се песнику помаља у сну као „intenzivno, svetleće i skoro oripljivo, priviđenje njegove drage“ (Исто: 415). Противно томе, Ленора се не помаља, већ лирски јунак звуком бива пренут из свог полусна:

Ponoć jednu dok pun briga, bled,
umoran, bdeh vrh knjiga
čiji nauk tajanstveni ljudi svi zaboraviše –
već opuštah glavu snenu, kad me naglo u tom trenu
kucanje na vrata prenu, na vratima moje niše.
„Posetilac neki“, rekoh, što kuca na vrata niše –
samo to i ništa više.

(По 1981: 85²)

У песми „Santa Maria della Salute“, „Laza izričito kaže da mu se draga *odonud* javlja i priča njihove sastanke, negde između jave i sna, na sastajalištu dva sveta“ (Pavlović 1979: 415), на раскршћу између Овде и Тамо, будући да је оно „место прелаза из једног света у други и место судбинских дешавања“ (Гајић 2011: 84), простор укрштаја у ком „се губи свака подељеност и бивају разрешене све супрот-

2 Предео Коља Мићевић; у наставку рада сви стихови из песме „Гавран“ дати су у његовом преводу.

ности“ (Петровић 2005: 94). Мртва драга лирском субјекту долази у сан:

Дође ми у сну. Не кад је зове
силних ми жеља наврели рој,
она ми дође кад њојзи гове,
тајне су силе слушкиње њој.

(Костић 2013: 26)

Дистинктивна карактеристика вољене у песми „Santa Maria della Salute“ је светлост, а „за Костића је укрштај у правом смислу светлост, јер се она рађа управо из сусрета супротности, кроз њихов симетричан и хармоничан сусрет“ (Петровић 2005: 208). Мртва драга не појављује се онако како се људи на јави појављују, она „гране“ као што гране сунце на почетку новог дана. Она означава рађање „зориног свита“, али и биолошко, односно метафизичко рађање, у складу са којим су његове песме њихова деца.

То рађање песник је употребом речи вила повезао са биолошким јер „стална млечност код виле указује на њен стални гравидитет и материнство“ (Зечевић 1981: 43). За феномен рађања неопходан је спој различитих принципа, мушког и женског, њихов укрштај, а он је, по Костићу, „основни 'квант' стварног света“ (Петровић 2005: 152).

Присуство вољене жене, њена визуализација у лику виле означава оствареност метафизичког јединства. Тиме је стање унутрашње расцепљености лирског јунака посредством безњенице превазиђено: мртва драга употпуњује лирски субјект и чини да он буде целовит.

Костић у своме стваралаштву баштини „идеју идеалне жене у којој ће доживети све компензације и сва испуњења. Она ће бити извор потпуног исцељења, [...] која ће бити песникова посредница са небом и водитељица у космичке сфере“ (Симовић 1991: 164). Она је не само жена, већ је „žena-vizija“ (Pavlović 1979: 425), посредник ка оној

другој стварности, ка оностраном, ка загробној вечности. Она означава потребу „да се та стварност учини присутном и доступном кроз жену која у њој већ борави“ (Симовић 1991: 166). О тој стварности Костић у песми „Santa Maria della Salute“ каже:

Све ће се жеље ту да пробуде,
душине жице све да прогуде,
задивићемо светске колуте,
богове силне, камоли људе,
звездама ћемо померит путе,
сунцима засут сељенске студе,
да у све куте зоре заруде,
да од милине дуси полуде,
Santa Maria della Salute.

(Костић 2013: 30)

У овој песми Лазе Костића вољена драга има функцију приближавања земаљске и космичке сфере, она је медијум ка Творцу будући да „кроз жену, а нарочито кроз ону која је посвећена љубављу и смрћу, космос и бог постају блиски и доступни“ (Симовић 1991: 169).

Она оличава емоцију, лепоту и тугу, а то су основни феномени који служе као стожери за употребу овог мотива у поезији Едгара Алана Поа. Лепота мртве драге у песми Лазе Костића крије се у њеној соларности, у њеном вилинству. О томе Бошко Сувајцић пише:

У песми „Santa Maria della Salute“ вила се појављује у петој строфи (временска одредница „тад“), упоређена са сунчевим изгревом (глагол „гранути“) и погледом који разгрће мрак. Означена је присвојном заменицом („моја вила“), као „посебицом“ која одређује однос лирског субјекта према предмету певања. Плеоназам („из црног мрака“) има функцију да поцрта најдубље ништавило постојања из којег се, као у античкој митологији порађа свет, оличен у сунчаном колуту из којег изгрева девојачка лепота (Сувајцић 2012: 241–242).

То закључујемо из стихова:

Тад моја вила преда ме грану,
лепше је овај не виде вид;
из црног мрака дивна ми свану,
ко песма славља у зорин свит.

(Костић 2013: 17)

У Костићевој песми вила означава превазилажење смрти вољене жене и нови почетак. У песми „Santa Maria della Salute“ „он описује свој натчулни брак са умрлом драгом, и говори о својим песмима као о резултату тих састанака и тог општења“ (Pavlović 1979: 415). Сустрет са њом је крај безњенице, склапање метафизичког брака кроз његове песме, које су њихова деца.

А наша деца песме су моје,
тих састанака вечити траг;
то се не пише, то се не поје,
само што душом пробије зрак.
То разумемо само нас двоје,
то је и рају приновак драг,
то тек у заносу пророци слуте,
Santa Maria della Salute.

(Костић 2013: 28)

Оне су производи оностраног венчаног односа у коме њих двоје имају улоге мужа и жене.

У Поовој космологији, крајња спознаја Бога и смисла постојања може доћи само у тренутку у коме је све сједињено у Jedno – и time поништена свака издвојеност zasebnih čestica (Ognjanović 2014: 202).

По Огњановићу, мртва драга у Поовим причама означава душу, за разлику од мушког јунака, који означава разум, а та подела осликава људску расподелу природу.³ Примењено на песму „Santa Maria della Salute“, спајањем љубавника, односно женског

³ Ognjanović 2014: 185.

принципа (душе) и мушког (разума) јединство бива остварено.

У нас је све кó у мужа и жене,
само што није брига и рад,
све су милине, ал нежежене,
страст нам се блажи у рајски хлад;
(Костић 2013: 27)

Њих двоје бивају целовити градећи праједно, поовску Примордијалну честицу. Њихово јединство отеловљено је „и већној сладости еротизма, који је велики тријумф над собом, над смрћу, над светом каквог смо га познавали за живота“ (Petrović 1979: 425). Тиме је испуњена функција мртве драге као посреднице ка небеском, о којој пише Љубомир Симовић,⁴ са којом ће се, када дође време, сусрести у рају:

А кад ми дође да прсне глава
о тог живота хридовит крај,
најлепши сан ми постаће јава,
мој ропач њено: „Ево ме, нај!“
Из ништавила у славу слава,
из безњенице у рај, у рај!
У рај, у рај, у њезин загрљај!
(Костић 2013: 30)

Опис вила као митолошких бића дат је у књизи *Словенска митологија* Ненада Гајића:

[Виле су] нижа митска бића, прелепе, вечно младе жене са дугом косом у којој лежи сва њихова моћ. Живе далеко од људи, по планинама (планинкиње, загоркиње), покрај воде (водарице, бродарице, изворкиње) или у облацима (облакиње) и дивљем биљу (биљарице). [...] Виле обично носе танке прозрачне хаљине и дугачке, низ леђа и прси распуштене косе. Обучене су најчешће у бело (одатле у песмама честа „бела вила“) или у плаво, а коса им је обично златна или црна (Гајић 2011: 144).

4 Видети Симовић 1991: 143–174.

У самој песми „Santa Maria della Salute“ није дат никакав, а немоли прецизан физички опис изгледа вољене жене. За њу се претпоставља да је инспирисана Ленком Дунђерски, превише младом девојком према којој је Костић гајио емоције љубави. Наглашена је, међутим, вилинска димензија вољене умрле жене из Костићевих снова – „кад народни песник хоће да похвали лепоту наше девојке или жене, он их пореди с вилом“ (Ђорђевић 1989: 58) – у комбинацији са светлошћу. Светлост њеног појављивања може се повезати са овим описом виле. По Гајићевој класификацији, вила из Костићеве песме спада у облакиње.

У Костићевом *Дневнику*⁵ песников опис Ленке Дунђерски умногоме подсећа на опис вила као митолошких бића која краси прозачност. Погледу и појави вољене жене Костић придаје пажњу како у свом *Дневнику* тако и у песми:

Сјајна од младости и лепоте, више плава но што си била, златасто плава, готово прозачна, гледала си ме оним погледом пуним жеље, обећања и преданости, оним погледом који храбри, зове, скоро провоцира, погледом којим си ме гледала на овом свету свега једном, у тренутку који се памти целу вечност, кад си ме гледала мислећи да Те не видим. О, тај несамртни поглед! Тај непресушни извор жеља, које је судба осудила да остану незасићене на овом свету! (Костић 2013: 35).

У песми „Santa Maria della Salute“

[Г]лавни носилац визије, вољена жена, нема уза се никакав придев који би непосредно њен лик учинио видљивим (придев „дивна“ на једном месту може се потпуно занемарити); њену појаву песник исказује глаголима, и то оним који означавају наглу појаву светлости: она пред песника „грану“, она пред њим

5 Више о Ленки Дунђерски у Костићевом *Дневнику* видети у Сувајцић 2012: 230.

„свану“ из мрака: њен поглед „сину“, из њеног погледа „кресну“ (Сувајцић 2012: 243).

Стихови из песме у којима се то потврђује су:

Она ме гледну. У душу свесну
још никад такав не сину глед;
тим би, што из тог погледа кресну,
свих васиона стопила лед.

(Костић 2013: 18)

Супротност светлости којом је обасјана песма „Santa Maria della Salute“ јесте мрак у песми „Гавран“. Он означава таму другог света, у коме се сада налази мртва драга. Због тога је нема физички у Поовој песми. Александра В. Чебашек у свом есеју „Механизми преговора са губитком: траума мртве драге у *Гаврану* и *Морели* Едгара Алана Поа и у роману *Сабо је сшао* Ота Хорвата“ каже да „је у *Гаврану* мртва драга присутна кроз прижељкивање да су она и њен дух ту, присутни“ (Чебашек 2021: 230).

Чињеница да они нису присутни, постојању лирског субјекта даје димензију очаја. Његова безњеница је ништавило јер је то стање у коме је он лишен не само своје драге, већ и женског дела себе, своје душе (Огнјановић 2014: 203). Смрт вољене чини га располућеним унутар самог себе, сведеним на сопствени разум, чему сведоче књиге у које је лирски субјект занесен на почетку песме. За разлику од Поове, у Костићевој песми безњеница бива анихилирана.

3. Дух будућности из Дикенсове *Божићне бајке*, гавран и косач као метафоре смрти

Гавран се може довести у везу са трећим, уједно и последњим Духом будућности из приче *Божићна бајка* Чарлса Дикенса. Сличност се заснива на физичкој сличности црне птице и Дикенсовог Духа будућности, кога писац назива фантомом (Dickens

2022: 75). Он му даје атрибуте који га везују за по-
овску сабласт:

Bio je ogrnut dugačkom, crnom odećom, koja mu je skrivala glavu, lice, telo i ništa od toga nije bilo vidljivo osim jedne ispružene ruke. Ali i inače bi bilo teško razlikovati njegovu pojavu od noći i razdvojiti je od tame kojom je bio okružen (Исто).

Ако испружену руку схватимо као гавранов кљун, паралела се чини утемељеном. Духа краси „misteriozno prisustvo“ (Исто). Дикенс га назива *авиџ* (Исто: 76) и објашњава „u samom vazduhu kroz koji se Duh kretao kao da se raspršivala tmina i misterija“ (Исто: 75). Распршеност је Поов термин из „Еуреке“, који се односи на раздвајање делова из Целине, на Једно распопућено на мноштво, на раздвајање. Смрт је раздвајање две особе, два тела, две душе, а гавран је весник смрти, и коначна потврда вечне безњенице Поовог лирског субјекта.

Није ли један од главних квалитета гаврана који ниоткуда улеће у собу човека посвећеног књигама једне громкоолујне децембарске ноћи – мистериозност? Чињеница да По своју песму смешта баш у тај месец јесте још једна повезујућа нит са овом Дикенсовом причом – јер је децембар месец у ком католици славе Божић.

Ah, još pamtim usred duše, bi Decembar prepun tmuše
(Ро 1981: 85)

Дух о коме је реч један је од јунака Дикенсове *Божићне бајке*; он протагонисту посећује два дана након Божића. Он је Дух будућности а учењак птици поставља питања да ли ће се са својом мртвом Ленором сјединити у Едену, на оном свету, дакле, у будућности.

„Zli proroče, okrutniče! ptico ili zloslutniče!
kunem nebom te i Bogom po kome nam biće diše,
da l' ću dušu ja ledenu, u dalekom tom Edenu,

svit uz ženu posvećenu što Lenorom tu krstiše –
svit uz ženu posvećenu što Lenorom tu krstiše?“

Reče Gavran: „Nikad više.“

(Po 1981: 88)

Док изговара поражавајуће речи о немогућности сједињења са вољеном у будућности, гавран гледа учењака. Како се љубавници неће сусрести у рајској башти, учењак и лирски субјект песме остаје заробљен у црној ноћи, са смрћу која му се обраћа стављајући му до знања да је његова вољена заувек закорачила у таму, без могућности повратка. Он остаје заробљен у атмосфери страве.

Језа је започела проверавањем да ли је она можда дошла са оног света, да га посети.

У *Гаврану*, мртва драга Ленора, првобитно се „јављује“ као звучна илузија коју субјект прижељкује, а до чије визуализације и реалне појаве не долази (Чебашек 2021: 232).

Чувши буку непосредно пре него што му је гавран улетео у собу, он изговара име своје драгане надајући се да га то она походи:

Dok pogledom u mrak zurih stajah prepun misli tmurnih,
sluteć, snijuć snove kakvi smrtniku se retko sniše;
al' tišina beše jaka, nit mir dade kakvog znaka,
tek reč jednu čuh iz mraka, čuh „Lenora!“ tad najtiše.
To ja šapnuh reč „Lenora“ koju odjek vrati tiše –
samo to i ništa više.

(Po 1981: 86)

Покушај дозивања мртве драге није само уметничко средство, већ има и своју сврху. Чебашек тврди да:

Именовање преминуле нужно је јер позивањем мртве драге субјект схвата да одазива нема, да она није тај посетилац, тиме је у исти мах именовао и своју наду и своје разочарање (Чебашек 2021: 233).

Јер, из мрака, за разлику од песме „Santa Maria della Salute“, не долази умрла вољена. Само њено име одјекује из тмине. Тај одјек је метафора безњенице у Поовој песми.

Јунак Дикенсове приче гледа Духа будућности осећајући се слично као и учењак:

Shvatanje da ga iza tamnog pokrova uporno gledaju oči duha u njemu je izazivalo maglovit i nejasan užas, dok on, iako se iz petnih žila trudio, nije mogao da vidi ništa osim avetinjske ruke i ogromne gomile crnog (Dikens 2022: 76).

У Поовој песми гавран асоцира на сабласност, пакао и на вечни губитак вољене Леноре:

I sedeći pun tih snova ne uputih niti slova
ptici čije plamne oči dno mog srca potпалиše; –
da bih sve to odgonetn'o ja naslonih glavu setno
dok se svetlost zagonetna na naslone lila plišne,
ali o n a u tom svetlu na naslone ove plišne
neće leć, ah, nikad više!

(Po 1981: 87)

Одсуство њено на душеку имплицира немогућност заједничког дељења постеље. Оно означава не-реализацију биолошког репродуковања. Песма се не може схватити као метафизичко дете јер Леноре нема, нити има њихових састанака, за разлику од оних које у својој песми помиње Костић.

Крунски доказ повезаности гаврана и Дикенсовог фантома је реченица: „Fantom na trenutak raširi pred njim svoju tamnu odoru, kao krilo“ (Dikens 2022: 85). Он је, као и гавран, носилац језе, мистерије и хтонске симболике ноћи, оне која заглушује изговарање Ленориног имена.

Функција птице може бити вишеструка:

Usamljenog, ožalošćenog učenjaka posećuje crna ptica, koja jedino ume da ponavlja: „Nikad više.“ Ona grakće

svoje morbidne slogove odgovarajući na učenjakova sve upornija pitanja: Da li je ptica vesnik iz zemlje duhova? Da li donosi pesniku poruku od njegove umrle drage, izgubljene Lenore? Ili je to samo bezumna zver, koja ponavlja ono što su je naučili, bez svesti o značenju – kao životinjski automat koji izvršava svoj prazni algoritam? (Treš 2022: 307).

Код Поа се гавран појављује у поноћ, као што се Дух будућности појављује код Дикенса „ноћ кад последњи удар звона на дванаест часова престане да одзвњаја“ (Dikens 2022: 27). Фантом је носио капуљачу и огртач: „video је да се fantomova капуљача и огртач менјају“ (Исто: 93), што указује на фигуру Косача (Grim Reaper),⁶ који је у католичкој култури и традицији метафора смрти.

Занимљиво је приметити да Поов есеј „Филозофија композиције“ започиње именованом Чарлса Дикенса. Штавише, могуће је да је мотив гаврана По позајмио баш од њега „nakon што се upoznao sa Čarlsom Dikensom, u čijoj se poslednjoj knjizi pojavio pripitomljeni gavran“ (Treš 2022: 305).

У песми „Гавран“ реч је о двострукој тами: тами ноћи и тами смрти. Обе репрезентује животиња за коју би се могло дати сасвим логично објашњење, које По и даје у „Филозофији композиције“:

Neki gavran, naučivši napamet jedan jedini izraz „nikad više“, a pošto је pobegao od svog gospodara, primoran је žestokom burom да u ponoć pokuša да uđe kroz prozor sobe који је još uvek осветљен – kroz prozor

6 „Њега представља фигура костура / скелета која носи црну хаљину са капуљачом и рукује косом којом 'жање' људске душе. [...] Косач се појавио у Европи у четрнаестом веку. Она је била погођена црном смрћу, последицом најсмртоносније епидемије куге у историји, која је покосила отприлике једну трећину укупног становништва Европе. [...] За скелете се каже да симболизују смрт и људски леш који се распада. Одећа треба да подсећа на одоре које су свештена лица облачила током сахрана“ – Аму McKenna <https://www.britannica.com/story/where-does-the-concept-of-a-grim-reaper-come-from>

zadubljenog u neku knjigu a pola zanetog u sanjarije o svojoj voljenoj preminuloj dragani (Po 2018: 93).

Реч је о разумном објашњењу које би пало на памет било коме ко верује у постулате објашњивог. Тиме се искључује било која солуција која нагиње фантастичком:

Da bi došlo do iniciranja tog efekta, dovoljno je da um koji pripoveda, i koji se nalazi u nekom „nesvakidašnjem“ stanju, pokuša da objasni svu stvarnost (Đurić Paunović 2007: 21).

Та стања су сан код Костића и полусан, односно сањарење код Поа.

ЛИТЕРАТУРА

- Гајић 2011: Ненад Гајић. *Словенска митологија*. Београд: Лагуна.
- Dikens 2022: Čarls Dikens. „Božićna bajka“. *Duhovi Božića*. Prev. Marijana Mitrović. Beograd: Otvorena knjiga, 7–101.
- Ђорђевић 1989: Тихомир Р. Ђорђевић. *Вештица и вила у нашем народном веровању и предању*. Београд: Народна библиотека Србије – Дечје новине.
- Ђurić Paunović 2007: Ivana Đurić Paunović. *E. A. Po: F/ SF: elementi fantastike i naučne fantastike u pripovednoj prozi Edgara Alana Poa*. Novi Sad: Solaris.
- Зечевић 1981: Слободан Зечевић. *Мишска бића српских предања*. Београд: ИРО „Вук Караџић“.
- Зивлак 2010. Јован Зивлак. „Лаза Костић: фантазија светог помирења“. *Поезија и естетика Лазе Костића*. Нови Сад: Друштво књижевника Војводине, 130–146.
- Костић 2013: Лаза Костић. *Santa Maria della Salute* [садржи и *Дневник*]. Београд: Танеси.
- McKenna Amy. Encyclopaedia Britannica Online, <https://www.britannica.com/story/where-does-the-concept-of-a-grim-reaper-come-from>; [приступљено 8. 12. 2023]
- Ognjanović 2014: Dejan Ognjanović. *Poetika horora*. Novi Sad: Orfelin izdavaštvo.

- Pavlović 1979: Miodrag Pavlović. „Santa Maria della Salute Laze Kostića“. *Umetnost tumačenja poezije*. Prir. Dragan Nedeljković i Miodrag Radović. Beograd: Nolit, 410–426.
- Peithman 1981: Stephen Peithman (ed.). *The Annotated Tales of Edgar Allan Poe*. New York: Doubleday & Company, Inc.
- Петровић 2005: Александар Петровић. *Аналогија и емпирологија: филозофија природе и хармоније Лазе Костића и Костије Стојановића*. Нови Сад: Матица српска.
- Po 1981: Edgar Alan Po: *Gavran i druge pesme*. Izbor i prevod Kolja Mićević. Banja Luka: NIGRO Glas, 85–88.
- Po 2017: Edgar Alan Po. „Eureka“. *Eseji. Eureka. Politije*. Prev. Dina Hrecak. Beograd: Tanesi, 113–235.
- Po 2018: Edgar Alan Po. „Filozofija kompozicije“. Prev. Božidar Marković. U: *Gavran. Gavran. The Raven*. Deset prevoda na srpski jezik. Beograd: Tanesi, 83–94.
- Сувајџић 2012: Бошко Сувајџић. „Костићева вила: Лаза Костић и српска усмена поезија“. *Дновиде воде: фолклорни елементи у српској књижевности*. Нови Сад: Orpheus, 211–258.
- Симовић 1991: Љубомир Симовић. „Белешке о Лази Костићу“. *Дуило дно: есеји о песницима*. Дела у пет књига; књ. 4. Београд: Српска књижевна задруга – Београдски издавачко-графички завод – Просвета – Дечје новине, 143–173.
- Treš 2022: Džon Treš. *Poreklo noćne tame: Edgar Alan Po i počeci američke nauke*. Prev. Ksenija Vlatković. Beograd: Laguna.
- Чебашек 2021: Александра Чебашек. „Механизми преговора са губитком: траума мртве драге у *Гаврану* и *Морели* Едгара Алана Поа и у роману *Сабо је сшао* Ота Хорвата“. Ниш: Филозофски факултет – *Philologia Mediana* XIII/2021, 229–243. Преузето са: <https://izdanja.filfak.ni.ac.rs/casopisi/2021/philologia-mediana-13-2021> [приступљено 7. 12. 2023]

Marija S. Terzić

THE MOTIF OF THE DEAD BELOVED IN LAZA
KOSTIĆ'S "SANTA MARIA DELLA SALUTE" AND
EDGAR ALLAN POE'S "THE RAVEN" POEMS

Summary

This paper tackles the Laza Kostić's poem "Santa Maria della Salute" and Edgar Allan Poe's "The Raven" analysis against the background of Poe's essay "Eureka" presenting his view of the universe, its processes, phenomena and the behavior of atomic particles. The essay deals with the division of particles originating from their dispersion from the original source which is the Primordial particle. This work examines the phenomenon of division and fusion using the example of two analyzed poems. This paper strives to show the metaphysical contrast in them. It is embodied in the union of the lyrical hero and his dead beloved in the "Santa Maria della Salute" poem and the eternal separation of the lyrical hero and his deceased beloved lover in "The Raven" poem. The paper will deal with the motifs of the fairy and the raven. In addition, the paper examines the role of the (idealized) woman in the two poets' oeuvre placing a special emphasis on her role in the analyzed poems.

Keywords: "Santa Maria della Salute", "The Raven", "Eureka", unity, separation, death, (idealized) woman